

CRISI, UN FINAL PER ESCRIURE?
CAUSES, CONSEQÜÈNCIES I SORTIDA
D'UNA CRISI DE SISTEMA

Benjamín Bastida

INTRODUCCIÓ	3
1. ORIGEN, CAUSES I EXPLICACIONS DE LA CRISI	6
2. CONSEQÜÈNCIES ECONÒMIQUES I SOCIALS DE LA CRISI	18
3. LA SORTIDA DE LA CRISI?	21
4. CONCLUSIÓ: CAP A UNA TRANSFORMACIÓ DE SISTEMA?	25
NOTES	30
QÜESTIONS PER A LA REFLEXIÓ	31

Aquest quadern també és fruit de les reflexions fetes en el marc del "Seminari social" de CiJ durant el curs 2009-2010, en el qual van participar: Josep Miralles, Salvador Busquets, Enric Barlett, Benjamín Bastida, Alfons Calderón, Carles Comas, Elvira Durán, José Ignacio González Faus, Llorenç Puig, Luis Sols, Oscar Mateos, Montserrat García, Ignacio Beltrán, Nani Vall-Ilosera, Josep F. Mària, Ramón Vallés, Teo Mellén, Eduardo Rojo, Santi Torres, Toni Comín i Joan Travé. El seminari també va comptar amb les aportacions puntuals de: Miren Etxezarreta, Gabriel Pérez-Alcalá i Alfredo Pastor. Les opinions de l'autor d'aquest quadern no reflecteixen necessàriament la dels participants en el Seminari.

Benjamín Bastida, catedràtic de política econòmica a la Universitat de Barcelona. Membre del GATE (Grup d'Anàlisi de la Transició Econòmica). Membre de l'equip de Cristianisme i Justícia.

Amb la col·laboració de:

**Diputació
Barcelona**
xarxa de municipis

INTERNET: www.cristianismeijusticia.net • Dibuix de la portada: Roger Torres • Imprès en paper i cartolina ecològics • Edita CRISTIANISME I JUSTÍCIA • Roger de Llúria, 13 - 08010 Barcelona • Tel: 93 317 23 38 • Fax: 93 317 10 94 • info@fespinal.com • Imprimeix: Edicions Rondas, S.L. • ISSN: 0214-6495 • ISBN: 84-9730-265-6 • Depòsit legal: B-7.881-11 • Abril 2011

La Fundació Lluís Espinal li comunica que les seves dades procedeixen del nostre arxiu històric pertanyent al nostre fitxer de nom BDGACIJ, inscrit amb el codi 2061280639. Per exercitar els drets d'accés, rectificació, cancel·lació i oposició poden dirigir-se al carrer Roger de Llúria, 13, de Barcelona.

INTRODUCCIÓ

Els habitants de l'anomenada *aldea global* fa tres o quatre anys que estem instal·lats en la crisi més greu des de la recessió de 1929. Quatre anys si comencem a comptar des de 2007, any dels primers sobresalts de les hipoteques escombraria, i tres des del 2008, quan van aflorar les estafes financeres als Estats Units i la consegüent cadena de fallides i la caiguda de les borses.

Al llarg d'aquest període hem sentit parlar de la necessitat de reanimar la demanda a la manera keynesiana amb ajudes ingents a les institucions financeres, buscant que reprenguessin la concessió de crèdits. També hi va haver una certa despesa de l'Estat en infraestructures i es va produir un període de «brots verds», expressió més pròpia de la poètica i de la botànica que de l'economia (a la manera d'Antonio Machado: «*con la lluvia de abril y el sol de mayo...*»). Malgrat tot, a la casa comuna europea des de fa un any “es va acabar la festa” i es va tancar el parèntesi de la despesa estatal. Ara l'urgent és la correcció del dèficit (sense preguntar qui el va causar) imponent per a això, més que reducció,

una retallada dràstica de la despesa que afecta directament l'estat de benestar.

Mentrestant, l'ocupació no es recupera. I en l'anomenada *casa comuna*, uns s'asseuen a taula mentre uns altres han de rentar els plats... o pagar els plats trencats.

Aquest relat ràpid –de l'ensorra–, de la tímida recuperació gràcies a la intervenció de la despesa pública i de les retallades dràstiques d'aquesta despesa que amenacen la recuperació– mereix una reflexió sobre la crisi que pateix la nostra *aldea global*. Com s'ha originat? Com afecta als aldeans? Què passa amb aquestes sortides que semblen contradictòries? Hi ha cap sortida a la crisi?

Aclarint termes...

Comencem pel més elemental, què és una crisi?

Crisi, la paraula sembla simple, però es tracta d'un concepte ple de matisos. Per una banda, en una barreja de realisme i optimisme, crisi remet a risc i oportunitat. L'ideograma xinès, per exemple, dibuixa aquesta situació. En revisar situacions semblants en el passat, alguns autors consideren que aquestes crisis van ser produïdes per factors d'innovació, com un moment en el qual la societat es veu sacsejada per un element exogen (o, de vegades, endogen), i reacciona davant d'aquesta sacsejada. Aquesta reacció es pot manifestar en el naixement d'iniciatives empresarials, de productes nous, d'organització diferent del procés productiu...

Una altra consideració força difosa a propòsit de les crisis juga d'alguna manera amb el mateix concepte de crisi com a judici crític. I consisteix a pensar que, gràcies al “sedàs” de la crisi, les empreses o activitats “sanas” superen el judici, mentre que les “malaltes” no el superen. Així, la societat en el seu conjunt queda sanejada, es converteix en una societat més eficient i capaç de progressar.

Ambdues consideracions són clarament parcials i probablement massa optimistes. Quantes persones se'n beneficien? Quantes veuen empitjorades les seves condicions amb la crisi? La perspectiva macroeconòmica no hauria de fer oblidar la quantitat de patiment que les crisis poden arribar a generar. En definitiva, cal preguntar-se per què és una oportunitat.

I aquestes reflexions ens condueixen a una altra consideració que no convé oblidar: els efectes de la crisi són asimètrics. No tots pateixen de la mateixa manera les conseqüències de la crisi, i això resulta avui tan obvi que sembla innecessari subratllar-ho. De totes formes, és un aspecte que s'oblida fàcilment, fins i tot es podria pensar que s'oblida *intencionadament* a l'hora d'analitzar els efectes de la crisi i proposar solucions.

He subratllat la paraula “intencionadament”, per a posar en relleu les intencions. En efecte, si en proposar anàlisis i solucions es pensa en general, sense assenyalar la diferència dels efectes sobre els diferents grups socials, sembla que simplement, obrint de nou el crèdit, ja som davant els brots verds per a tots. Però novament la qüestió és a qui han beneficiat aquestes ajudes públiques que acabarem pagant tots. Aquesta és la qüestió que *intencionadament* s'amaga quasi sempre.

De les definicions a l'anàlisi

Quelcom de semblant succeeix a l'hora, no de definir, sinó de caracteritzar la crisi actual. Les anàlisis de la situació de l'economia mundial coincideixen a assenyalar la crisi financera com a element determinant. A finals del 2008 es parlava d'una crisi triple: alimentària, energètica i financera. Però aquesta última sembla haver absorbit les altres dues (almenys, en el discurs). Sigui com sigui, caldria afegir-hi, almenys, la crisi industrial: tancament en cadena d'empreses, augment de l'atur... No obstant això, com a mínim en la meva opinió, no es tracta de crisis diferents que han

coincidir per casualitat en el temps, sinó d'efectes d'algun mecanisme econòmic intern, conseqüències derivades d'alguna causa socioeconòmica latent. A l'hora d'intentar identificar la causa latent de la crisi, no hi ha unanimitat entre els analistes. Així, doncs, cal que ens preguntem per l'arrel de la crisi actual, financera, industrial, alimentària, energètica...

A tots aquests aspectes intentarem donar cabuda en aquest quadern, articulant-lo en tres capítols:

- 1) Origen, causes i explicació de la crisi: per què i com ha esclatat la crisi?
- 2) Efectes, conseqüències de la crisi: on som?
- 3) Estratègies per a superar la crisi: hi ha sortida o adaptació?

1. ORIGEN, CAUSES I EXPLICACIONS DE LA CRISI

És important determinar amb encert quina és aquesta causa latent a la qual ens acabem de referir. Equival a buscar l'explicació satisfactòria de la crisi i de la seva extensió. És important perquè les estratègies i propostes per a superar-la estaran naturalment relacionades amb el seu diagnòstic i la seva etiologia. Si no s'encerta el diagnòstic, la sortida de la crisi serà només temporal o fins i tot es pot convertir en contraproduent.

Abordem el tema en dues parts: 1) En la primera es tracta d'agrupar i classificar les explicacions que la literatura econòmica convencional ha ofert i segueix oferint a propòsit de la crisi. 2) En la segona, suposada la insuficiència d'aquestes explicacions, tractarem de posar en relleu els elements estructurals, sistèmics, que condueixen necessàriament a una crisi darrere una altra en les economies occidentals. Molts autors es refereixen al caràcter cíclic de l'economia (les sempiternes *vaques grasses* i *vaques magres* del somni del Faraó). Però ningú no pot quedar satisfet amb aquesta explicació (així és l'economia!), que és pura tautologia si no es busca la causa latent sota el fenomen del cicle.

1. EXPLICACIONS CONVENCIONALS DE LA CRISI

En un recorregut que tractarà d'avançar en capacitat interpretativa –des de descripcions superficials a anàlisis més substantives– intentarem recollir les explicacions més difoses pels mitjans i

també per publicacions de caràcter científic. Simplificant i fins i tot corrent el risc de pecar d'arbitrarietat, aquestes explicacions es poden classificar en tres tipus.

1.1. Crisi de confiança

Segons aquestes explicacions, la crisi s'origina per la manca de confiança en la marxa futura de l'economia. Per una banda, es presenten fets que manifesten aquesta desconfiança, per una altra tracten de trobar-se les raons que la justifiquen. Aquest tipus d'argumentari va tenir un gran predicament en la primera fase de la crisi, però avui ja no s'hi recorre amb la mateixa freqüència si no és per a explicar la lentitud de la recuperació: es diu que els agents socials, cada un en el seu paper (com a empresaris o consumidors) no albiren horitzons clars i prefereixen esperar per a prendre decisions d'inversió o consum. Per altra banda, aquesta explicació s'adequa als fets que es produïen a l'octubre del 2008.

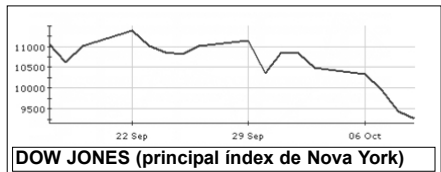
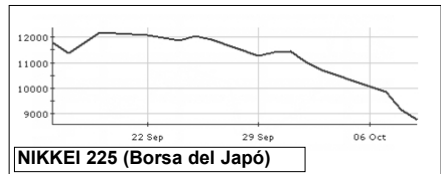
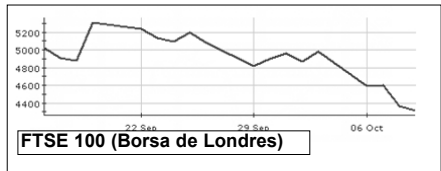
1.1.1. Dades

L'evolució de la Borsa de valors era en aquell moment el fet més analitzat: ensorrament general, tots venen, ningú no compra, ningú no creu en aquests actius financers. Comparant amb episodis anteriors de caigudes borsàries, en l'ensulsiada de l'octubre del 2008 es poden observar dos trets específics: 1) va ser més ràpida i més profunda, de manera que en una setmana l'ensorrament redueix a menys de la meitat el valor dels actius financers; 2) i molt més general en termes de valors i places financeres afectades (Londres, Tòquio, Nova York... (vegeu gràfic 1).

A aquesta caiguda de la Borsa, considerada com una confirmació de la crisi global, s'hi van unir ben aviat altres males notícies: dificultats greus en la

majoria de les institucions financeres a tots els països, amb situacions pròximes a la fallida en força casos; daltabaixos d'algunes asseguradores i grups financers grans (AIG, Lehman Brothers, Merrill Lynch, etc.) al cor del sistema; elevació dels tipus d'interès interbancari (si és que es pot trobar algun banc que s'atreveixi a prestar a un col·lega); recurs preemtori a les autoritats monetàries perquè acudissin en auxili del sistema financer i garantia als titulars de dipòsits a fi que no els retreïssin immediatament.

Gràfic 1. Caigudes a les borses: índexs internacionals 16 de setembre a la primera setmana d'octubre del 2008

1.1.2. Explicació

La raó que s'addueix per a explicar aquesta situació és el descens agut, pro-

fund, però, sobretot, brusc, de la liquiditat de l'economia, és a dir, de la quantitat de recursos utilitzables com a sistemes de pagament a escala nacional i mundial. Aleshores es produeixen una sèrie d'efectes encadenats, una espècie d'efecte dominó o espiral (els uns arrossegueuen els altres, però alhora es creen retroalimentacions). Les males notícies generen desconfiança en els agents econòmics i aquesta desconfiança agreuja la situació i genera, com una bola de neu, noves i pitjors notícies: fallides en el sector immobiliari, reducció dràstica dels préstecs bancaris, dificultats i tancaments d'empreses petites i mitjanes, augment accelerat de l'atur, caiguda de la demanda solvent i tancament de més empreses.

Què va ser primer, l'ou o la gallina? Va ser la mala notícia de la manca de crèdit, dels desastres financers, la que va generar desconfiança, o va ser precisament l'extensió –quasi pandèmia– de la manca de confiança la que va restar liquiditat (va restar *valor* als actius financers) i va causar el daltabaix?

1.2. Despesa excessiva

Un altre grup d'explicacions es podria sintetitzar en la frase «tot excés comporta una ressaca». En l'etapa immediatament anterior a l'esclat de la crisi s'havia produït un *alegre descontrol de la despesa*, la societat havia viscut per damunt de les seves possibilitats («hem viscut per damunt de les nostres possibilitats», es deia). Aquest descontrol comporta la necessitat d'un ajustament, dolorós però absolutament necessari i imparable.

1.2.1. Dades

Com a dades constatables tenim les xifres de consum, de vendes d'automòbils i d'habitatges. N'hi ha prou amb recordar que, durant aquest període de pretesa bonança, l'economia espanyola creix a un ritme superior al de la majoria dels països de la Unió Europea. Aquest ritme de creixement es deu al comportament de la demanda interna, sobretot demanda de consum de béns duradors –les vendes d'automòbils coneixen rècords– i el mateix es podria dir de l'adquisició d'habitatges. Als que advertien del perill de la bombolla immobiliària (ritmes de construcció i preus a l'alça) se'ls responia des de l'altra part: «si es paguen aquests preus, si totes es venen, és que hi ha una demanda solvent...» Responia a una necessitat o era especulació? Tots els casos eren iguals? Com es finançava aquest ritme de consum?

Aquelles xifres de consum, el creixement dels preus de l'habitatge i sobretot la magnitud de l'endeutament de les llars a Espanya en relació amb la renda disponible, haurien d'haver fet saltar els senyals d'alarma. L'any 1998 l'endeutament de les llars espanyoles representa poc més del 60% de la renda disponible. L'any 2005 passa del 100%, el 2006 arriba al 120% i el 2007 gairebé assoleix el 140%. No tan sols la magnitud d'aquestes xifres és rellevant, sinó també el ritme d'augment de l'endeutament respecte a la renda disponible.

1.2.2. Explicació

Les dades són clares, però, corroboren l'explicació de la crisi com a “crisi d'ajustament” després del descontrol? Més

que una explicació és una descripció que no va a l'arrel o al nucli del problema. Descriu, en efecte, què passava, però no aclareix per què estava passant. Dos comentaris poden ajudar a aprofundir en les causes de la crisi.

Per damunt de les nostres possibilitats

Què significa *viure per damunt de les nostres possibilitats*? Tots hem viscut per damunt de les nostres possibilitats? Aquesta interpretació de la crisi suggereix una acusació i genera un sentiment de culpabilitat general. Però també dona peu a la sospita que precisament s'intenta explicar la crisi d'aquesta manera per justificar el dur ajustament actual.

En efecte, l'afirmació «hem viscut per damunt de les nostres possibilitats» és ambigua. El concepte de “possibilitat” és difús. Si algú, una persona, una família, té possibilitats d'obtenir un crèdit en condicions favorables, gasta per damunt de les seves possibilitats? Es podria entendre que la frase es refereix a “possibilitats raonables”. Aleshores l'ambigüitat es trasllada al criteri de “raonabilitat”. La possibilitat raonable es mesura d'acord amb determinats paràmetres: cost dels recursos, estabilitat dels fluxos de renda, manteniment o revaloració de l'estoc de riquesa establerta com a garantia del préstec; previsions de futur –incertesa i riscs– que estableixen o haurien d'establir professionalment els especialistes en aquestes matèries.

A posteriori resulta fàcil indicar els errors d'apreciació i carregar-los a la societat en el seu conjunt («hem viscut...», etc.). Però això no hauria de ser excusa

per a no assenyalar els responsables més directes, els professionals del sector, i analitzar els incentius que han motivat el seu comportament (per exemple, pressions per a realitzar *més* operacions en comptes de *millors* operacions).

A més, convindria analitzar si el desajust ha estat igual per a tothom. Suposem que ens posem d'acord en la idea que hi ha hagut un desajust social en la despesa. Però no tots s'han desajustat en les mateixes quantitats ni pels mateixos motius. L'observació dels diferents comportaments individuals, o de grups socials diversos, dona lloc a la constatació de contrastos i paradoxes.

En efecte, si ens col·loquem en una perspectiva sociològica s'han desajustat més els que han viscut dins de les seves possibilitats, ja que la seva renda disponible procedent dels seus sous elevats, i dels seus negocis o la seva especulació, equival a 500 o 700 vegades la mitjana social. Han gastat socialment molt, però com a particulars ho podien fer.

En canvi, hi ha una majoria social –la que s'ha vist més afectada per la crisi– el comportament individual de la qual corrobora aquella explicació: *han viscut per damunt de les seves possibilitats*, i ara no poden pagar les quotes de devolució dels préstecs hipotecaris i estan estrangulats pels deutes.

Però, des d'una perspectiva social, es pot dir que s'havien desajustat? La veritat és que bona part de les seves aspiracions eren “socialment justes”, no “desajustades”: s'han endeutat a vint o trenta anys per aconseguir un pis, tot i que *individualment* han errat les seves previsions de futur.

És cert que allò que els economistes anomenen “efecte demostració” també ha fet el seu paper per a empènyer molta gent a viure per damunt de les seves possibilitats individuals. L’efecte demostració consisteix, en poques paraules, en el desig de “viure com el veí”. I si el veí és el que es fica a casa a través de la notícia i l’anunci de la televisió, és possible que el resultat es pugui jutjar com a “optimisme inconscient”. És clar que cada un de nosaltres és responsable de les seves decisions, però aquestes decisions molt sovint es veuen afavorides per un determinat tipus de societat, d’incentius o de propaganda.

Hi afegixo un detall: els últims anys han estat com una borratxera de despesa i consum. Després de la borratxera ve la ressaca. Aquest és un comentari, molt generalitzat al respecte, que pot resumir l’argumentació precedent. Però postil·lo: el que passa és que uns han anat de copes i uns altres són els que pateixen la ressaca.

Una disbauxa induïda

Un segon comentari es refereix a l’origen de la despesa descontrolada. La manca de control, ¿s’ha degut a una disbauxa espontània, o més aviat ha estat una disbauxa induïda, o fins i tot correspon a la lògica del funcionament econòmic a les nostres societats? El cas és que el descontrol ha estat induït de múltiples formes, tot i que, repetim-ho, no es tracta de treure importància a la responsabilitat personal. A l’efecte demostració, ja esmentat, cal afegir-hi la publicitat, les ofertes de finançament o els tipus d’interès baixos. I no podia ser d’una altra forma. La lògica de l’econo-

mia de mercat demanda la producció simultània de béns i serveis, i de consumidors o compradors compulsius per a aquests béns i serveis que d’una altra manera es convertirien en mercaderies per al magatzem. El període previ a l’esclat de la crisi és una bona mostra d’aquesta dinàmica.

1.3. Manca de regulació

Un tercer grup d’explicacions de la crisi fa referència a la manca o a la insuficiència de regulació financera. Els últims trenta anys es caracteritzen per la posada en marxa de polítiques de liberalització i desregulació, i on hi ha hagut més pressions per a desregular és en l’àmbit financer. Les crisis recurrents en el període –la crisi del deute a l’Amèrica Llatina, la crisi del Sud-est asiàtic, la de Rússia, la bombolla tecnològica– no han aportat prudència financera i millora a les institucions reguladores, sinó tot al contrari. Sembla que el remei davant la crisi sigui avançar en els processos de liberalització i desregulació acompanyats de suaus mesures de supervisió encomanades a auditories poc independents de les seves auditades, com s’ha anat demostrant en casos ben sonats.

1.3.1. Conseqüències de la manca de regulació

La desregulació ha impulsat processos de creació d’actius financers i d’entitats que escapen al control de les autoritats monetàries. Quan aquestes intenten establir alguna reglamentació, la postura dels grans grups financers és doble: per una banda, la protesta justificada *teòri-*

camer contra l'excésiva regulació que incrementa els costos i resta flexibilitat i eficiència en el procés de finançament de l'economia real. Per l'altra, la creació de nous instruments financers que s'escapen d'aquella supervisió.

Es creen oportunitats per a enormes guanys però, alhora, els riscos d'instabilitat creixen de forma exponencial. Arriba el cas que fins i tot el president d'un d'aquests grans grups financers, George Soros, després d'haver-se aprofitat durant anys d'una llibertat irestricada en el moviment de capitals, expressava ja ja deu anys la preocupació per la instabilitat financera mundial (a la qual ell mateix havia contribuït) en sorgir cada vegada més agents i més instruments desregulats.

L'origen de la crisi, segons aquest grup d'explicacions, es troba en aquesta insuficiència de control o en els errors de supervisió. Aquí caldria fer referència a fenòmens amb suposada capacitat explicativa de la crisi, com ara els paradisos fiscals, el comportament oportunista de determinats dirigents o de determinades institucions, les despeses i les remuneracions milionàries de directius i consellers o els resultats de l'enginyeria financera. Un fet significatiu és que el mèrit o demèrit d'una empresa –sobretot en els casos en què subministra energia o serveis públics– acaba mesurant-se preferentment pel seu valor en borsa en comptes de per la qualitat del servei o la contribució social (per exemple, la creació de llocs de treball). Valor en borsa que pot anar lligat a la capacitat per a repartir dividends o a altres habilitats financeres: fusions,

adquisicions, OPA, etc., que facin augmentar els moviments d'adquisició i, per tant, el preu de les accions de la companyia en qüestió.

1.3.2. Remeis

L'estratègia lògica per a superar la crisi derivada d'aquesta explicació consistiria en la intervenció de l'Estat en un triple aspecte. Primer, a l'hora d'aplicar les correccions adequades –arribant si cal al judici i a la penalització– a aquelles entitats o agents responsables dels desfalscs financers. Segon, per a rescatar o remeiar la situació d'entitats o famílies afectades per aquells desfalscs (adquisició d'"actius tòxics", assegura-ment de dipòsits, aplaçament dels pagaments per hipoteques, etc.). Tercer i principal, intervenció estatal per a restablir i millorar la regulació financera.

En aquest punt es pot comprovar l'existència de dues posicions enfrontades:

a) Els qui proposen que aquesta intervenció estatal sigui un parèntesi en la història de l'economia de cada país per a retornar com més aviat millor al mercat les funcions d'assignació i distribució de recursos financers.

b) Els que assenyalen la necessitat d'una supervisió i regulació permanent per part de l'Estat o d'alguna autoritat supranacional.

1.4. Conclusió

Les explicacions de la crisi recollides fins aquí tenen un caràcter més descriptiu que interpretatiu. Certament són

descripcions d'allò que ha passat i, en aquest sentit, no són explicacions falses,

però són incompletes, ja que no van a l'arrel originària de la crisi.

2. EXPLICACIÓ DE LA CRISI EN VERSIÓ COMPLETA

Convé, per tant, donar pas a una explicació que vagi més a fons en la determinació de les causes de la situació de crisi. Amb aquesta finalitat es proposen dues argumentacions que es referiran a les característiques definitòries del sistema d'economia de mercat (o, sense eufemismes, sistema econòmic capitalista).

La primera destaca que els desequilibris es generen quasi necessàriament a partir del procés de creació i distribució de la producció i la renda a les economies capitalistes. La segona subratlla com la lògica i el motor del sistema capitalista comporta una evolució cap al domini del capital financer, cap a la bombolla i cap a la crisi global.

2.1. Els desequilibris estructurals del procés

Aquesta primera explicació estructural de les causes de la crisi s'inscriu en la línia de pensament de Kalecki. Vegem-la.

De forma simplificada es pot representar el procés de producció amb un esquema segons el qual, en el conjunt d'empreses, entre capital (K) i treball (L) donen lloc a la producció (P) de béns i serveis molt diversos: béns de consum necessari, béns de consum de luxe i béns

d'inversió (és a dir, màquines, instal·lacions, etc.). Aquesta producció (P) en forma de renda (Y) (o mitjançant la renda dels factors, si es prefereix) es distribueix després entre els esmentats factors de producció.

Una part d'aquesta renda (Y) la constitueixen els salaris (W) que els treballadors destinen a l'adquisició de béns de consum necessaris per a la seva subsistència. L'altra part la constitueixen els beneficis capitalistes (B) que es destinen a l'adquisició de béns de consum necessaris per a la subsistència, però també a béns de consum de luxe i a béns d'inversió (o d'equip).

Doncs bé, el sistema estarà en equilibri només si es compleix la condició que la distribució de la renda permeti adquirir la producció de cada un dels diferents tipus de béns. L'equilibri es trencarà fàcilment si, per exemple, es procedeix a una disminució de costos de producció via congelació o reducció salarial, doncs aleshores els béns de consum necessari (normal) no podran ser adquirits en la seva totalitat. En cas contrari, si els salaris creixen "en excés" (per pressions sindicals o per una altra causa) i es provoca una disminució dels beneficis empresarials hi podran haver béns d'equip (màquines, naus indus-

trials, mitjans de transport...) que, en aquesta circumstància, no podran ser adquirits pels empresaris i es convertiran en inventari, en estocs invendibles de les empreses que els han produït.

2.1.1. *Descripció*

Aquesta presentació és molt esquemàtica. Un economista convencional diria que els desequilibris esmentats se superaran via preus. Això és molt fàcil dissenyar-ho i establir-ho en un text acadèmic, però és molt més difícil traslladar-ho al món real. Per què? Doncs perquè els processos de producció en termes reals són lluny de ser flexibles (almenys en el sentit exposat): el factor temps i el factor especificitat de la producció hi juguen en contra.

En efecte, segons aquests economistes convencionals, quin seria el camí per a recuperar l'equilibri? Simplement, aquells béns i serveis que no trobessin comprador baixarien de preu, i deixaria de ser rendible produir-los. En canvi, aquells que es trobessin a faltar augmentarien el preu i l'esforç productiu s'hi dirigiria. Una altra forma de reequilibri seria la modificació de les retribucions –de la participació en el pastís de la producció– amb possibles efectes sobre la inflació.

Les dificultats per a dur a la pràctica aquestes solucions són clares. Per una banda, canviar els processos productius requereix temps; i per l'altra, no és fàcil transformar el procés de producció d'un determinat producte en un altre capaç de donar lloc a un producte diferent. El capital físic específic és força rígid en la majoria dels casos. En te-

nim un bon exemple en la incapacitat per a definir el nou model productiu espanyol per a sortir de la crisi.

A més a més, en el món real dels últims trenta anys, l'únic que s'ha generat simultàniament han estat tendències a la baixa dels salaris i augments de la producció de determinats productes manufacturats, és a dir, la dinàmica ha accentuat una contradicció estructural: reducció salarial i necessitat de consum de masses. Si la contradicció no s'ha manifestat abans ha estat per aquestes dues raons:

a) Primer per l'exportació, la recerca i la penetració de nous mercats. Però aquesta és una solució temporal, fins i tot des de la pura teoria. Ja que la seva durada es veu limitada per l'esgotament de les àrees a les quals exportar (en el suposat cas que la demanda hi sigui solvent); i aquest esgotament s'accelera amb la globalització, quan tots pretenen fer el mateix.

b) La segona i principal raó que ha retardat l'explosió de la contradicció ha estat el desenvolupament massiu del crèdit al consum. Per a això, ha calgut un enorme desplegament de mètodes i institucions financeres que permetessin –i fins i tot incentivessin– l'endeutament individual i familiar, tractant de fer front així a la contradicció entre la reducció salarial i la producció-consum massiva.

La dimensió global del desenvolupament del sistema financer internacional ha permès la transferència de fons des de països amb excedents financers cap a països amb alts nivells d'endeutament. Aquest fet possibilita endeutaments més

grans i retarda l'emergència de les contradiccions. Però condueix a que els riscos siguin ara globals i els contagis molt més probables.

2.1.2. Anàlisi

Fins aquí una aproximació al procés de producció-distribució en termes molt agregats. Si, transcendent aquesta aproximació general “salaris versus producció total”, anem ara a una anàlisi més desagregada dels conjunts de béns projectats o produïts, trobem noves fonts estructurals de desequilibris, tant desequilibris globals com sectorials. Per exemple, en precisar dins dels béns de consum, els de consum durador com l'automòbil o l'especificitat de l'habitatge. O dins dels d'inversió, els components tecnològics, en innovació contínua i ràpida, en construcció d'infraestructures, etc. Per això no funciona a la pràctica l'asseveració teòrica que l'oscil·lació dels preus compensa els desequilibris esmentats del sistema.

En resum, doncs, en un context de multiplicat de decisions de consum, d'inversió i de processos productius independents, la coordinació dins del sistema capitalista no està garantida. I aquest intent d'interpretació no s'atura en els fenòmens aparents, sinó que els relaciona amb trets permanents del sistema econòmic que es troben en l'origen de la crisi global.

2.2. Els trets definitoris i el motor del sistema

La segona aproximació es fonamenta en l'anàlisi del conjunt de característiques

definidores del sistema econòmic capitalista. Tractem d'apropar-nos-hi analitzant els trets que contribueixen a explicar el desenvolupament de l'actual –i futura– crisi global, en paral·lel amb els continguts del darrer apartat, o potser amb més radicalitat.

2.2.1. Trets constants del sistema

Aquests trets fonamentals, juntament amb els comportaments de la burgesia en els orígens del capitalisme, havien comportat resistències i revolucions de la classe obrera i conduït les economies centrals a la crisi del 1929. Després de la crisi del 1929 i, sobretot, després de la Segona Guerra Mundial, els trets del sistema econòmic capitalista s'havien modificat substancialment, i és així com “es va resoldre” la gran crisi capitalista del segle xx.

Però, després, els anys setanta van presenciar l'inici de recuperació d'aquells trets definitoris en un context globalitzat. Quins són aquests trets? Canvis en el paper atribuït a l'Estat i als organismes internacionals; menys intervenció “en favor d'interessos comuns”; intervenció, en canvi, per a imposar les noves regles de joc; llibertat individual d'acció econòmica; flexibilització (o sigui, desregulació) de les condicions econòmiques orientant-les cap a contractes individuals; obertura total per a tot tipus d'intercanvis internacionals; i, en definitiva, intervenció d'un Estat fort a favor dels nous i poderosos agents econòmics: els grups financers.

I així, la lògica del sistema recupera a l'anomenada etapa neoliberal (des dels setanta fins ara) els elements definitoris del sistema. A saber:

a) La importància dels drets de propietat, especialment la propietat privada dels mitjans de producció. La conseqüència que en brolla lògicament és la gestió privada d'aquests mitjans, és a dir, una gestió d'acord amb els interessos dels propietaris o dels nuclis durs de posseïdors del capital.

b) Un segon element: el mecanisme d'assignació de recursos i de distribució dels productes obtinguts, és a través del mercat lliure, sense traves, com té lloc l'activitat econòmica.

c) La racionalitat del sistema es manifesta en processos d'elecció individual. D'alguna manera, tot el funcionament econòmic es podria reduir a una xarxa de contractes de compravenda explícits o implícits.

d) La realització d'aquests contractes de forma fluida requereix o es veu facilitada per l'existència d'unitats de compte, mitjans d'intercanvi i de dipòsit de valor. Com és sabut, els diners i les institucions financeres existeixen en principi per a complir aquestes funcions.

e) El motor del sistema és la maximització del benefici privat.

D'aquests trets definitoris se segueixen unes característiques necessàries com la immediatesa, la visió a curt termini, la necessitat d'acumulació i la tendència a la concentració.

La dinàmica del capitalisme condueix, per tant, al fet que el desenvolupament del sector financer—de l'economia financera—sigui molt més ràpid que el del sector productiu (que constitueix l'economia real!). L'observació del desenvolupament del sistema ho confir-

ma; i és fàcil comprendre que es produeixi aquesta dinàmica a partir dels fonaments esmentats. És més fàcil, més ràpid, més repetible, més acumulable obtenir beneficis màxims en el sector financer, però per a això cal dominar el sector productiu (per a treure profit, per a obtenir beneficis tangibles al sector productiu, cal “dominar” sobre aquest sector). El capital financer passa aleshores de ser “facilitador” a ser “dominant”. Les decisions sobre l'orientació de l'economia van quedant en mans i en profit del món financer.

I el punt culminant d'aquesta dinàmica és el predomini de l'economia especulativa sobre l'economia productiva. Són fenòmens com els que hem analitzat a la primera part (descripcions dels processos conduents a la crisi) que ara troben la seva interpretació estructural.

I un pas més, la competència, la necessitat d'acumulació per a sobreviure i eliminar competidors, empeny a la concentració de capital a través de fusions, adquisicions, etc. No es constitueixen simplement grans empreses industrials o de serveis sinó grups financers, *holdings* que van transformant les seves estratègies productives en enginyeria financera. Amb els instruments financers que els agents implicats creen de manera contínua, aquests agents s'escapen de qualsevol control o regulació (per això els creen!). I aquesta enginyeria financera acaba convertint la “gran economia” en una espècie de casino universal, benefici fàcil, a curt termini i arriscat.

És important assenyalar que aquesta dinàmica no procedeix fonamentalment

de comportaments perversos, de psicologies desequilibrades, de l'afany de poder i riquesa d'alguns individus insolidaris o estafadors (també n'hi ha, però en una perspectiva "estructural" diríem que són una minoria, i ells sols no explicarien l'extensió i la generalitat del fenomen especulatiu). La dinàmica esmentada és conseqüència de l'aplicació dels principis estructurals que hem explicat.

2.2.2 *Economia de casino*

Seguim ara amb la metàfora del casino. És ben clar que els jugadors del casino, per molt que es "fiin" els uns dels altres, necessiten en algun moment saber quin suport real tenen les fitxes que l'altre ven o ofereix per a més endavant; i com més han arriscat, més el necessiten. Per a comprar fitxes, per a seguir jugant, necessiten trobar fonaments, tot i que siguin remots, per a la "confiança mútua": més val no preguntar, però per si de cas...

Aquesta "compra de fitxes" (o comprovació del seu valor, la qual cosa equival a fonamentar la liquidesa del sistema) només es pot fer des de l'economia productiva, des de l'economia real, de la qual s'extreuen recursos mitjançant processos il·legals o legals (diguem, millor, legalitzats). Il·legals són els negocis de venda d'armes, prostitució, narcotràfic... Legalitzats són l'explotació de la força de treball i els processos de privatització.

Explicuem una mica més aquest punt. A mesura que s'ocasiona una certa reducció o destrucció de la indústria (de l'economia productiva) a mans del

sector financer, el funcionament del sistema econòmic en el seu conjunt es veu abocat a una situació plena de contradiccions. Els guanys derivats fins aleshores de l'activitat productiva deixen de ser suficients per a la insaciablè voracitat dels agents que juguen al casino de les finances i necessiten comprar fitxes. És l'esgotament de la font, la mort de la gallina dels ous d'or. Aleshores cal fonamentar la pretesa liquiditat dels actius financers creats, i per aconseguir-ho es recorre a una doble via. Per una banda, apoderar-se de l'estalvi social en les seves diverses formes. Per l'altra, recuperar la taxa de guany en activitats productives de béns i serveis augmentant l'explotació. Vegem-ho.

a) La privatització de les pensions, del sistema públic de pensions, de l'educació, de la sanitat, dels serveis públics, de l'habitatge... és a dir, de tot allò que la població havia anat conquerint i finançant com a bé públic, equival a ser arrabassat perquè pugui ser jugat en el gran casino. I en temps de globalització, de mundialització, els jugadors del casino global, els grans grups financers, tracten d'aconseguir dels governs patents de cors per a espremer un país re-re un altre.

b) L'intent de recuperació de la taxa de guany en els processos de producció condueix a un augment de l'explotació de la força de treball, és a dir, a una precarització de les condicions de treball en termes de salari, d'estabilitat, etc. No és fàcil que els treballadors acceptin la degradació de les seves condicions de vida i de treball. I aleshores, la utilització de la situació de crisi (o atur massiu) per a aquestes finalitats, es converteix en la

“mala sortida” social. Tornarem al final sobre aquest assumpte.

Ambdues estratègies –privatització i precarització– generen en determinats llocs i moments una important resistència social, per la qual cosa, tot i que es vagi aplicant, l’obtenció de fons procedeix a un ritme més lent que el desitjable per als jugadors del casino global. Aleshores el procés imparabile condueix a la formació d’una immensa bombolla especulativa. De fet, alguns agents, tal vegada molts, ja no tenen res que suportar la seva aposta (en part perquè uns altres els han segat l’herba sota els peus). Però els insolvents ho són davant uns altres agents que, al seu torn, es queden sense base, *sense apalanca-*

ment. Els agents especuladors comencen a desconfiar els uns dels altres, es transmet el procés de desconfiança, ve el *crash*.

Aquesta explicació pot ser enriquida amb les dades tècniques i la descripció dels diversos instruments financers –derivats, futurs, col·laterals, etc.– creats. Però el que és realment important és el caràcter estructural d’aquests comportaments. No es tracta que hi hagi uns desaprensus o d’una disfunció d’un sistema en si mateix correcte. Els trets definitoris del sistema capitalista i la seva dinàmica condueixen estructuralment a la bombolla, al *bubble*, al *boom* i al *crash*, que toca pagar entre tots.

2. CONSEQÜÈNCIES ECONÒMIQUES I SOCIALS DE LA CRISI

Fins aquí hem intentat explicar la crisi anant més enllà de les explicacions descriptives, i tractant d'interpretar i posar de manifest les arrels més profundes subjacents. En aquest segon capítol el propòsit és repassar els efectes derivats de la crisi en les nostres societats, centrant-nos sobretot en el cas espanyol. Tots coneixem multitud de casos. No construirem aquí un anecdotari, però aquest recompte i, sobretot, l'aproximació respectuosa a cada un d'aquests casos, ens podria dir més sobre la realitat de la crisi que qualsevol altra reflexió.

1. UNA CRISI NO SOLAMENT FINANCERA

Com es veu la crisi després d'aquests tres anys? Es repeteix constantment que la crisi és fonamentalment una crisi financera, afirmació que, com hem dit abans, constitueix una veritat a mitges. Una veritat a mitges, i a més, interessada. És cert que en l'arrel de la crisi hi ha el predomini financer, la deriva cap a l'activitat especulativa com a deriva estructural del sistema capitalista. La mentida interessada de l'afirmació és

que pot fer entendre que la crisi perjudica el sector financer en el seu conjunt. Ve a dir: «arreglem la crisi financera, ajudem aquest sector i la resta s'arreglarà com a conseqüència lògica».

I per a arreglar el sector financer cal posar límit al dèficit públic, reduir la despesa social, abaratir costos de producció, etc. Els sectors financers tenen mitjans poderosos, des de diaris, televisions i altres mitjans de difusió, fins a

“intel·lectuals orgànics”, per a propagar la seva veritat a mitges i intentar que els ciutadans i els governs s’hi sotmetin.

Però milions d’aturats a la Unió Europea, milions de llocs de treball destruïts als Estats Units, més de quatre milions d’aturats a Espanya des del 2008-2009, i sense horitzó de recuperació, assenyalen que els efectes de la crisi afecten sobretot el sector productiu –la indústria i la construcció en particular–, és a dir, els treballadors de la indústria, de la construcció i dels ser-

veis, en definitiva, la societat en general. Per tant, des de la perspectiva dels efectes seria millor parlar de crisi de la indústria i de la societat. Cadascun de nosaltres pot recordar aquí els exemples microeconòmics que coneix: com s’han multiplicat les demandes als centres d’assistència social, com s’han esgotat els bancs d’aliments, com les xarxes familiars no donen l’abast... Quasi un milió i mig de llars a Espanya no tenen cap membre que pugui fer aportació econòmica!

2. REACCIÓ DE LA SOCIETAT

Com ha reaccionat la societat en el seu conjunt davant d’aquesta situació de crisi? Caldria esperar actituds socials de rebuig, de malestar, de protesta, d’exigència dels drets socials i ciutadans. Sobretot, quan les polítiques governamentals des de fa un any no promouen els llocs de treball sinó que redueixen o ataquen directament els beneficis o conquestes socials que al nostre país constitueixen un magre estat de benestar. Per no parlar de la reforma laboral, que fa precàries les condicions de treball, o de les pensions, en un intent de reducció del que són els salaris diferents dels treballadors.

Malgrat tot, la crisi no ha produït els efectes que caldria esperar. Com a màxim es pot detectar una sensació de malestar i disgust, però sense traducció

col·lectiva. Per alguna raó –caldrà analitzar-la– predomina la resignació, el desànim i una suposada acceptació de la impossibilitat de canviar les coses i, per tant, la recerca de solucions individualistes del tipus «campi qui pugui».

Els factors socials que generen aquestes actituds són diversos. El primer és que la crisi “va per barris”, és a dir, tot i que té un cert caràcter general, no afecta igualment tots els grups socials o, almenys, no al mateix ritme. En aquest sentit, un efecte indesitjable de la crisi és la creixent polarització social: hi ha gent que *pateix* la crisi, però hi ha gent que es veu poc o *gens afectada* i hi ha gent que *s’aprofita* de la situació. Aquesta polarització, naturalment, dificulta la reacció col·lectiva. Ben al revés,

fora de casos particulars, el que fomenta és la insolidaritat.

Un altre factor que actua en la mateixa direcció és la manca d'organització social, d'organitzacions socials capaces d'unir les actituds i aspiracions individuals i oferir alternatives. Partits i sindicats haurien de complir aquestes funcions i, com és manifest, no les estan complint. La seva maquinària burocratitzada o la manca d'independència respecte als poders públics i fàctics es troben a l'arrel de la seva incapacitat.

A més, en la mateixa definició de l'essència del sistema capitalista es troba l'individualisme. Tant en l'autoretrat que la societat capitalista es fa com en la pràctica social capitalista, l'individu és el centre. Des dels mitjans de comunicació, des dels models educatius, des de les conductes empresarials (intents de suprimir la negociació col·lectiva), es fomenta l'individualisme: l'*homo oeconomicus* i l'elecció individual com a bases teòriques i polítiques del sistema.

3. INDIVIDUALISME IRRESPONSABLE

La paradoxa (i aquest és l'altre factor desestimulant) és que aquest "individu racional" veu satisfetes les seves necessitats de "solidaritat" gràcies a l'espectacle massiu de "pa i circ" que ja havien inventat els poders fàctics a Roma (*panem et circenses*). Junts, formant part d'un equip sense responsabilitats col·lectives: «...som campions, som *la roja*, som...».

En els inicis de la crisi, davant la gravetat pressentida i ja patida per una majoria social, alguns deien: «si ara no ens rebel·lem i imposem reformes a fons, ja no podrem esperar mai més res». Però la crisi, en comptes de fer-nos alçar contra la situació i els seus causants, resulta que accentua els trets socials del sistema, és a dir, de la societat de consum. Dit d'una altra manera, fomenta aquesta societat de *consumidors que busquen*

el benestar en el consum i que es resignen a la situació, s'autoinculpen i s'esforcen individualment per tirar endavant i poder consumir de nou.

A finals del 2008, quan, davant la caiguda de les Borses i del model productiu, tots, fins i tot els poders institucionals, parlaven de reestructuració a fons, de necessitat de reformes radicals i, fins i tot, de la necessitat de refundar el capitalisme, algunes veus van advertir que no estava garantit que la sortida de la crisi fos beneficiosa per a la majoria de la població. Per ara, aquests mals auguris semblen confirmar-se. La crisi, ara com ara, està tenint una sortida sumament perjudicial per a les classes populars i amenaça igualment amb la destrucció de la classe mitjana. Però aquesta afirmació obre pas a la tercera part de la reflexió proposada.

3. LA SORTIDA DE LA CRISI?

Un diagnòstic correcte sobre el caràcter de la crisi actual és important tant per a dissenyar estratègies de defensa i sortida de la crisi com per a emetre un judici sobre les que s'estan proposant. Si la nostra *versió completa* es considera acceptable, la conseqüència lògica és preparar estratègies de transformació profunda del sistema.

Probablement estem parlant d'estratègies a mitjà termini, ja que una perspectiva realista no permet fer-se il·lusions sobre transformacions immediates. Efectivament, el canvi, lògicament necessari, del sistema abasta múltiples aspectes, des de comportaments i normes fins a institucions formals econòmiques, socials, polítiques. Canvis, en definitiva, en les relacions de producció i en les institucions condicionants i derivades d'aquestes relacions. Però tot això requereix i condueix també a canvis en els valors socialment acceptables. Per ara es fa difícil pensar en res que no siguin canvis graduals vers un objectiu definit globalment i que, simultàniament, es va concretant en els detalls al llarg de l'esforç transformador.

1. TRES ESTRATÈGIES

Per evitar confusions convé distingir des de l'inici tres discursos de sortida de la crisi. Una cosa és, en efecte, el que acabem d'esmentar com l'estratègia de solució lògica i que és difícil que es pro-

dueixi immediatament. Una altra cosa diferent són les estratègies proposades per grups diferents a partir de les respectives ideologies o interessos, aquí encara estem en el terreny de les hipò-

tesis, dels futuribles, del que podria ser... Finalment, un altre tema és l'anàlisi i la interpretació del conjunt de retallades i reformes que els governs estan imposant per seguir el dictat dels mercats. Fixem-nos en aquest tercer punt.

Quines estratègies s'anaven proposant a principis de 2009 per sortir de la crisi? Un intent de classificació de les estratègies proposades per a superar la crisi es pot fer des de la perspectiva dels objectius perseguits per aquelles estratègies, és a dir, preguntant què es vol per a després de la crisi. Simplificant, ens referirem a tres grups.

1.1. Recuperar la situació anterior

Aquí, de veritat, no es qüestiona res. Es tracta només de sortir a la superfície després d'una pertorbació certament greu, però l'origen de la qual es creu que és aliè, extern al sistema. Per una disfunció d'aquest sistema, i per l'actuació imprudent d'algun agent oportunista, el sistema financer i, com a conseqüència, l'economia en el seu conjunt s'han quedat sense liquiditat. Per a remeiar-ho el primer pas és que l'Estat, l'autoritat monetària, recompongui la liquiditat de les entitats financeres i adquireixi els seus actius tòxics.

I després, com sortir a la superfície? Es tracta d'evitar la recessió, tornar al camí de creixement, i per a això cal reanimar la demanda. Amb una orientació keynesiana, es proposa a l'Estat que dugui a terme inversions en infraestructures, que generi llocs de treball. I el missatge a la població és que confïi, que compri i consumeixi, els seus dipòsits a

la banca queden garantits, rebrà subvencions per a l'adquisició de béns duradors (automòbil, electrodomèstics...), etc.

Alguna d'aquestes propostes es va dur a la pràctica fins a finals del 2009, amb una particularitat, la part més important de l'esforç monetari públic –de cada un dels Estats europeus i de la mateixa Unió Europea– es va destinar al rescat de les institucions financeres i la part més petita, a reanimar la demanda real. Però, naturalment es van generar dèficits públics superiors a l'establert al Pacte d'Estabilitat i Creixement, dèficits que d'una manera o altra hauran de ser satisfets pels ciutadans de cada un dels Estats de la UE. Aquesta és la situació que ha caracteritzat l'any 2010, i que ha comportat, com analitzarem ara mateix, reduccions dràstiques de l'estat de benestar.

Almenys convindria destacar que tant les propostes com les polítiques econòmiques desenvolupades en aquesta primera fase contradiuen els dogmes neoliberalistes dominants en la teoria i en les pràctiques de la majoria dels governs occidentals. Es va arribar a parlar d'una resurrecció del keynesianisme, tan criticat abans.

1.2. Aprofundir en la desregulació financera

Aquest tipus de discurs es troba en una sèrie d'afirmacions com aquestes (que procedeixen principalment dels especuladors): «la sortida correcta de la crisi requereix un parèntesi en la llibertat total del mercat, en la no intervenció estatal, amb l'objectiu que l'Estat reposi

els fonaments per a restablir una més gran i més profunda llibertat de mercat i desregulació».

Les demandes estratègiques que es fan a l'Estat són el restabliment de la liquiditat financera, la liquidació d'especuladors rivals incòmodes i l'adopció de mesures per a completar la desreglamentació dels mercats financers.

No es tracta, doncs, de qüestionar el predomini de l'activitat especulativa sobre la productiva, ni es planteja tampoc la forma en què els sectors financers retornaran els préstecs immediats i a tipus d'interès baix que han rebut. Es tracta més aviat d'impedir comportaments oportunistes (oportunistes, naturalment, des del punt de vista dels agents més importants del sector) i eliminar o absorbir intrusos. Com? Exigint més solvència als entrants. Totes aquestes mesures del capital propi dels agents financers (les anomenades regles prudencials de Basilea III), es poden interpretar com a límits a la lliure entrada al mercat de derivats i altres actius financers negociables amb risc.

Amb tots els respectes, un pensa que poden acabar essent regles com les d'exigir americana i corbata per a entrar a les sales del casino. Ja que, segons el discurs de referència, quan els agents són "respectables", el més adequat és deixar-los actuar sense regulacions.

1.3. Seguir jugant al casino global

A conseqüència de la situació de crisi i per sortir-ne, es proposa una reflexió "en profit propi" sobre el funcionament i les institucions del conjunt del sistema. Així, el que podria haver estat una re-

flexió crítica, una inflexió positiva fins i tot per al mateix sistema capitalista –o, almenys, una oportunitat per a recuperar en part l'economia productiva– es converteix, a partir d'aquest discurs, en una autèntica involució.

Sembla intolerable que les mateixes institucions que van provocar la crisi hagin traspasat el cost de la recuperació a tota la societat: a les ciutadanes i als ciutadans del carrer, a les classes populars, que són les que més la pateixen. Les ajudes que han rebut de l'erari públic per a sortir de "la seva" crisi (ajudes que tornaran quan els convingui a un tipus d'interès de l'1%), provenen de la societat en el seu conjunt i generen dèficits públics que cal finançar emetent deute a un tipus d'interès més elevat (4%). I, a més, alguns grups financers desvien les ajudes que van rebre amb l'objectiu que poguessin obrir línies de crèdit a les PIMES, i se'n serveixen per a adquirir aquests títols de deute i obtenir uns beneficis basats en el diferencial d'interessos.

I encara, aquest comportament d'oportunisme financer resulta una misèria comparat amb les amenaces i agressions socioeconòmiques que envaeixen l'horitzó social des de començaments del 2010. Amb el pretext de la possible insolvència de l'estat a Grècia, el contagi a Portugal, Irlanda i Espanya (els PIGS), s'ha produït un gir de 180 graus en les polítiques d'aire keynesià que s'apliquen per sortir de la crisi. La prioritat ja no sembla ser la recuperació de l'economia en el seu conjunt, sinó la supressió dels dèficits públics amb la finalitat d'assegurar al sistema financer (als bancs alemanys i als grans grups finan-

cers dels Estats Units) el cobrament dels préstecs fets a les empreses i als Estats de cada un dels països de la Unió Europea, uns préstecs que es van fer per afrontar la crisi que el mateix sistema financer havia provocat. Tot en nom dels mercats i davant l'amenaça dels mercats.

El dictat dels mercats és, per tant, un autèntic *Diktat*, una dictadura que obliga a reduir dràsticament els costos "excessius" de l'Estat de benestar, i que obliga a emprendre reformes estructurals duríssimes en el mercat de treball (no tant en el sistema financer): la flexibilització (desregulació) dels codis de comportament quant a horaris i jornades, formes de treball, negociació

col·lectiva, contractació i acomiadaments, etc.

La reforma estructural del mercat de treball no és un afegit qualsevol a l'exigència de retallada de l'Estat de Benestar. Aquesta reforma estructural pretén liquidar les formes de defensa dels treballadors –la negociació col·lectiva, les associacions obreres, els sindicats– per a abaratir dràsticament els costos laborals i així recuperar les taxes de guany i alimentar per aquest mitjà allò que hem denominat fonaments de la liquiditat en el casino financer global. Així es tanca el cercle dels mercats, van començar provocant una crisi global del sistema i tracten de resoldre-la garantint i incrementant la seva taxa de guanys.

2. I MALGRAT TOT...

Atenció! Referir-se a les imposicions anteriors com a "dictat dels mercats" és una forma d'emascarar la realitat. Perquè els mercats no representen unes lleis de funcionament ineludibles, una espècie de llei de gravitació universal de l'economia. Els mercats tenen noms i cognoms, denominació social, en tot cas. Se'ls va poder veure, per exemple, a finals de setembre del 2010 a la primera pàgina de la majoria dels diaris nacionals que feien referència a la reunió

a Nova York, a Wall Street, a la qual va acudir el president Rodríguez Zapatero per a assegurar als mercats que l'Estat espanyol acceptava i compliria les seves imposicions.

Per tant, en l'horitzó s'ennuola fins i tot la democràcia. I, com es pot apreciar, no hi ha garanties que aquestes propostes comportin avenços per a la majoria de la població, malgrat el que s'anuncia pels mitjans de comunicació oficials o extraoficials.

4. CONCLUSIÓ: CAP A UNA TRANSFORMACIÓ DE SISTEMA?

Davant d'aquestes propostes i contraposant-s'hi, hi ha la necessària transformació global del sistema en els seus elements essencials. No és senzill dissenyar els components d'una estratègia adequada, i menys encara establir les etapes vers la transformació. Es tractaria d'analitzar teories del canvi social, recollir la part positiva d'experiències històriques, assenyalant els punts dèbils d'inflexió dels processos que els van dur a la discontinuïtat i a la involució, examinar críticament els anomenats moviments socials i un llarg etcètera.

1. ALGUNS CRITERIS

Malgrat aquestes dificultats, és possible i convenient formular alguns criteris que permetin emetre un judici sotmès a debat sobre les estratègies graduals iniciades aquí i allà per grups i orientacions diverses, amb la pretensió transformadora global.

Aquests criteris es poden agrupar en tres apartats.

1.1. Caràcter d'oposició al sistema

Les estratègies puntuals haurien de tenir el *caràcter d'oposició al sistema*, és a dir, en principi haurien de ser-li inacceptables. “En principi” significa que no tota “inacceptabilitat” suposa dinàmica transformadora. Per exemple, la destrossa de mobiliari urbà és inacceptable tant per al sistema com per als qui

proposen dinàmiques transformadores. Així es podria seguir amb el terrorisme o les accions aïllades d'atemptats individuals, etc.

Des d'una perspectiva complementària o oposada és possible que, en alguns casos, pugui semblar que el sistema és capaç d'assimilar determinades estratègies com a modificadores, però beneficioses per al seu funcionament. Pensem en l'autogestió, la banca ètica (si n'hi hagués), l'anomenada economia social, etc. Podrien dir els defensors del sistema, modifiquen, però va bé, milloren el funcionament. En canvi, si aquestes formes de comportament social es duen a fons es converteixen en inacceptables. És a dir, si resisteixen els intents dels agents del sistema per domesticar-les, intents poderosos, com, per exemple, l'ofertiment de finançament o la concessió d'un "seient" en mecanismes de concertació social. Aquesta resistència a l'assimilació és un criteri clau per a jutjar la dinàmica transformadora.

1.2. Elements de transformació radical

Un segon criteri és conseqüència de l'anterior i es pot formular així: les estratègies proposades o aplicades no haurien de consistir en reforços o pal·liatius per al funcionament del sistema de mercat capitalista, sinó que haurien d'aportar elements de *transformació radical*.

Amb aquest segon criteri es pretén sortir al pas d'actituds que semblen renunciar a la transformació sistèmica, tal vegada per creure-la impossible o massa llunyana, i que es dirigeixen fona-

mentalment a fer que el sistema sigui menys danyós per a grups socials exclosos. No s'està significant que aquestes accions pal·liatives siguin perjudicials o inútils, sinó simplement que generalment no contenen una dinàmica transformadora radical i clara.

1.3. Dimensió col·lectiva i de participació

Ahora s'haurien de caracteritzar, segons la meua opinió, per la seva *dimensió col·lectiva i de participació*, transcendint immediatament els lideratges personals o de preteses avantguardes.

Hi ha una concepció molt estesa sobre els canvis revolucionaris que s'expressa en sentències com les següents: «totes les revolucions acaben devorant els seus fills», o també «tota revolució acaba en dictadura», o la del Príncep de Lampedusa «canviar-ho tot perquè res no canviï».

Convé resistir-se a creure en aquests tòpics, amb algun fonament en experiències històriques –Revolució francesa, Revolució d'octubre, Cuba, Vietnam, Cambodja– experiències no prou analitzades. En efecte, en els casos esmentats es poden trobar dos tipus de factors conduents a l'estancament o a la involució del procés transformador. Un factor extern que pot anar des de l'aïllament, el bloqueig o l'agressió econòmica, política, cultural o militar contra els protagonistes del procés. Un factor intern, més determinant que l'extern, que consisteix precisament en l'absència de les dimensions col·lectiva i de participació o en el segrest de la dinàmica transformadora per a profit dels líders

(persones o partits) que porta a l'aniquilació total del debat.

Per a impedir la consolidació d'aquestes circumstàncies d'involució o segrest personalista, sembla un bon criteri, a l'hora de jutjar una estratègia pretesament transformadora, l'existència o no de dinàmiques cada vegada més participatives i obertes.

1.4. Les condicions de vida

Haurien d'abordar aspectes referents a les *condicions de vida* de la població i, alhora, aspectes *polítics i culturals* (si és que aquests es poden diferenciar de les condicions de vida).

Un element essencial per a la transformació és, en efecte, la cultura en el sentit més ampli del concepte: des de la

literatura i l'art, els camins de l'avenç científic, fins a la forma de concebre la vida. En aquest sentit la gent d'esquerra, els que estan pels avenços socials, han d'entonar un *mea culpa* sense nostàlgies i recuperar un territori del qual el mercat, "els mercaders", s'han apoderat sense reserves. Hauríem de repensar i negar-nos a admetre, com afirmava el professor Sanpedro, que «el temps (és a dir, la vida) és or (és a dir, diners)», o sigui, consumisme. Recuperar la cultura de la solidaritat, la creativitat o la gratuïtat, traslladats com a valors no crematístics a la política i a les condicions de vida de la població.

La dinàmica del canvi a partir d'aquests elements i criteris és gradual i aparentment serà lenta. Però és el brou de cultiu necessari per al progrés d'estratègies transformadores.

2. ALGUNES LÍNIES ESTRATÈGIQUES

Com a final sense pretensions, apunto algunes línies estratègiques, recollides de diverses fonts, que des del meu punt de vista compleixen aquests criteris.

2.1. «Diguem no»

Com cantava Raimon. Sotmetre a crítica tots els missatges dels mitjans de difusió i propaganda. Normalment les propostes contingudes en aquests missatges semblen acceptables, ja que formulen veritats a mitges o es presenten

com d'aplicació ineludible, o prometen solucions pròximes... Fins i tot apelen a la solidaritat o a l'esforç col·lectiu. Per exemple:

– «Cal augmentar la liquiditat, ajudar els bancs... per a la recomposició del sistema». Però advertiu que el risc és que es recapitalitzarà els especuladors amb recursos públics, de tots.

– «Cal augmentar la despesa, reanimar el consum». Missatge que en els darrers mesos ha canviat de forma

radical. Qui decideix el contingut dels missatges?

– «Sanejar l'economia». Sí però, en què consisteix? Què és això? En aquest sanejament, es creen o es destrueixen llocs de treball?

– «Cal contenir el dèficit públic i per això cal fer retallades dràstiques a les partides de benestar social: pensions, sanitat, educació...». En aquest missatge, no hi haurà amagada una intenció d'abaratir costos per als grups financers internacionals, obrir noves àrees de negoci, privatitzar serveis públics?

– «Els mercats desconfien de la solvència de països sencers, Espanya, Grècia, Irlanda, Portugal...». Amb la qual cosa intervenen al país, imposen polítiques econòmiques perjudicials per a la població i beneficioses per als mercats, per als mercaders que són els que van provocar la crisi i els dèficits.

En resum, «diguem no» i analitzem aquestes propostes des de criteris transformadors en benefici de la majoria.

2.2. Defensa acèrrima dels drets conquerits

– Mentre la crisi sigui asimètrica no és acceptable la revisió de l'Estat de benestar. Perquè, en realitat, no es tracta d'un problema exclusivament tècnic financer, és una decisió política fruit d'un conflicte d'interessos. En efecte, hi ha recursos suficients per a mantenir i fins i tot millorar l'Estat de benestar. La qüestió a re-

soldre és la distribució d'aquests recursos.

– Defensa “a mort” (més ben dit, “a vida”) dels llocs de treball. A més a més, de les condicions de treball: salaris, estabilitat. Defensa de la negociació col·lectiva sotmesa a un atac continuat per part de les grans corporacions a través de les directives de la Unió Europea.

– Les pensions com a forma de *salaris diferits* haurien de ser intocables a la baixa.

2.3. Reconquesta de l'Estat i de la sobirania popular

– No és acceptable que l'Estat se sotmeti al dictat dels mercats o dels organismes internacionals (FMI). Tampoc a les institucions poc democràtiques de Brussel·les.

– Democràcia participativa, no tan sols representativa, com a forma de sobirania popular.

– En aquest context el tema de la República no hauria de ser un tabú intocable.

2.4. Propostes que contradiguin la lògica del sistema

– No a la flexibilització precaritzadora del treball.

– No a la privatització de serveis públics. Recuperació dels privatitzats.

– Transparència i publicitat de comptes financers, sous de directius, etc.

– Reforma fiscal decididament progressiva, amb impostos especials sobre les grans fortunes.

– És clar, no a mecanismes d'evasió d'impostos: paradisos fiscals, SICAV¹.

2.5. Nacionalització de la Banca

Perquè no ha complert, i es resisteix a accomplir la seva funció de finançar l'economia productiva. En qualsevol cas, creació almenys d'una banca pública.

En aquestes propostes i altres de semblants cal tenir en compte que seguim en una situació d'emergència... *asimètricament*. Les mesures han de protegir la població, els treballadors i les

treballadores contra els efectes de la crisi que no han desencadenat ni ells ni elles.

En tot cas, la transformació, quan arribi (i si arriba), s'haurà dut a terme a poc a poc.

Mentrestant cal estar molt atent a les veus que parlen de la necessitat de refundar el capitalisme. Com podria ser aquest nou capitalisme? Segur que canviarà en termes globals, perquè caldrà assumir la realitat dels denominats països emergents. Però si aquesta refundació manté els trets essencials que potencien el financer (supervisat, evidentment) per damunt del productiu, caldrà anar-se preparant per a la pròxima crisi.

1. Les SICAV són Societats d'Inversió Col·lectiva de Capital Variable. La seva constitució està sotmesa a alguns requisits, com el nombre mínim de socis, imports màxims o mínims de capital de la societat, etc. Depèn de la legislació de cada país.

Inverteixen en actius financers de tot tipus: en dipòsits, en renda fixa, en accions/participacions d'empreses i societats que actuen en sectors econòmics diversos: immobiliari, construcció, industrial, de serveis... En principi, aquestes empreses en les quals inverteixen les SICAV estan sotmeses a imposició sobre els beneficis declarats. Per evitar la doble imposició sobre aquests beneficis que perceben les SICAV, la imposició sobre aquestes es redueix a l'1%. La qual cosa sembla correspondre a la "lògica" del sistema.

De tota manera, fins i tot dins d'aquesta "lògica", molts autors (entre ells, inspectors d'Hisenda) consideren que les SICAV constitueixen estratègies d'evasió impositiva. Efectivament no estan sotmeses a control per part de l'Agència Tributària sinó per la Comissió

Nacional del Mercat de Valors. Una certa sospita sobre la "realitat" dels socis (testaferros o *mariachis*, en llenguatge popular). Una altra, l'ocultació de percepcions i disposicions personals de diners sota la figura de "reduccions de capital", no de percepció de beneficis, etc. Despeses personals que es computen com a despeses de la societat, etc. *El iot no és meu, és de la SICAV...*

En la lògica del sistema s'utilitza el xantatge que el capital se n'anirà a altres països si no se'ls tracta favorablement en termes impositius: el cas és que les SICAV, tot i que la seva seu social estigui en un Estat, inverteixen tant en el país d'origen com en empreses estrangeres.

És il·lustratiu conèixer a Espanya qui són els accionistes de referència de les SICAV més grans: Amancio Ortega (Inditex), Rosalía Mera, Alicia Koplowicz, Polanco, Núñez, etc.

Entrar en un buscador com ara Google la paraula "SICAV" o "SICAV espanyoles" fa por i n'accentua les asimetries.

QÜESTIONS PER A LA REFLEXIÓ

Els habitants de l'anomenada "aldea global" fa tres o quatre anys que estem instal·lats en la crisi més greu des de la recessió de 1929.

A la casa comuna europea des de fa un any "es va acabar la festa" i es va tancar el parèntesi de la despesa estatal. Ara l'urgent és la correcció del dèficit (sense preguntar qui el va causar) imposant per a això, més que reducció, una retallada dràstica de la despesa que afecta directament l'estat de benestar. Mentrestant, l'ocupació no es recupera. I en l'anomenada "casa comuna", uns s'asseuen a taula mentre uns altres han de rentar els plats... o pagar els plats trencats.

La crisi, per a qui és una oportunitat? Qui se'n beneficia? Qui la pateix?

1. Llegint l'origen, causes i explicacions de la crisi es posa de manifest les explicacions més difoses pels mitjans, que simplifiquen intencionadament les causes i posen l'accent en la marxa de l'economia, en la despesa excessiva (no igual per a tots) i en la falta de regulació financera.

Batida dona una argumentació que aclareix i apunta cap a altres explicacions de versió completa. Quines són aquestes explicacions?

2. Conseqüències econòmiques i socials d'aquesta crisi

Es repeteix constantment que la crisi és fonamentalment una crisi financera, afirmació que constitueix una veritat a mitges, interessada. És cert que en l'arrel de la crisi hi ha el predomini financer, la deriva cap a l'activitat especulativa com a deriva estructural del sistema capitalista. La mentida interessada de l'afirmació és que pot fer entendre que la crisi perjudica el sector financer en el seu conjunt.

A qui perjudica més? Creus que la crisi no ha produït els efectes que caldria esperar?

Es pot detectar una sensació de malestar i disgust, però sense traducció col·lectiva. Predomina la resignació, el desànim i una suposada acceptació de la impossibilitat de canviar les coses i, per tant, la recerca de solucions individualistes del tipus "campi qui pugui".

Et sents reflectit en aquesta actitud?

